Wiktoria Bilawska
Żytomierski Uniwersytet Państwowy im. Iwana Franki
ORCID:

Акватика в мемуарах українсько-польського помежів'я епохи романтизму

У поетичних творах романтиків серед усіх природних стихій саме вода та вогонь займали чільне місце, вони були виокремленні, наділені сакральним змістом та глибоким символічним підтекстом. За допомогою акватичних образів, серед яких океан, море, ріка, митці намагалися осягнути трансцендентне. „Романтична література орієнтувала письменників на створення надособистісного, естетично універсального світу символів. У творчій практиці тогочасних авторів яскраво помітні пошуки глобальної системи, одним з елементів якої була водна символіка"[1]. Багатопланові акватичні образи представленні в текстах Джорджа Гордона Байрона, Вільяма Вордсворта, Семюеля Тейлора Колріджа, Адама Міцкевича, Тараса Шевченка й ін. Вода розумілася як стихія динамічна, непостійна, змінна, втілення жіночого начала, що має архетипну основу. „Усе, пов'язане з водою, відповідало суті романтичного духу. Її властивістю є рух, який <…> уособлював динаміку розвитку художніх образів, був символом життя в цілому, його плинності та миттєвостей"[2]. Проте мемуарна

[1] І. Могілей *Поетика універсального світу символів роману Германа Мелвілла «Мобі Дік, або Білий кит»: сюжетний хронотоп морського простору*, „Літературознавство. Фольклористика. Культурологія" 2012, Вип. 11-12, с. 137.

[2] В. Єршов, *Польська мемуаристична література Правобережної України доби романтизму*, Житомир 2010, с. 197.

література з огляду на свою специфіку, а саме документальну нарацію, асиміляцію різних за структурою та змістовністю жанрових дефініцій, часову дистанцію та ретроспективність, по-іншому використовує та трактує елементи акватики.

Мета статті: проаналізувати характерні риси водних мотивів мемуарної літератури українсько-польського помежів'я доби романтизму та дослідити особливості їхнього функціонування. Для дослідження були обрані наступні тексти: *Спогади з Волині, Полісся та Литви* (1840)[3] Юзефа Ігнація Крашевського та *Мемуари з життя*[4] Єви Фелінської. Теоретичну основу становлять праці як вітчизняних (Марії Брацкої, Юлії Булаховської, Володимира Єршова, Луїзи Оляндер, Ростислава Радишевського, Олексія Сухомлинова), так і закордонних (Едварда Касперського, Аліни Ковальчикової, Єви Кольбушевської, Тереси Міхаловської, Ришарда Пшибильського) учених.

На художньому рівні переосмислення акватичний мотивів Правобережжя в мемуарній літературі стало можливе лише в першій половині XIX ст., коли зовнішні чинники дозволили змінити мету подорожування рідним краєм з утилітарної на пізнавально-естетичну. Александер Пшездецький у вступі до свого травелогу, який став одним з перших такого типу в історії польської літератури, аналізує тогочасну ситуацію, зауважуючи, що:

> Настала пора, коли пізнавши все гідне нашої уваги, що могли запропонувати чужі краї, кожен питає, а чи у нас не було й немає чогось подібного? До цього часу ще ніхто не здійснював подорожі нашим мальовничим краєм, окрім двох англійців, які, відвідуючи знайомого, у 1825 р. приїхали на Поділля. Господар повозив їх восени сусідськими оселями, з полювання на полювання; але була це радше мисливська мандрівка, що не дозволила зачислити їх до розряду туристів[5]. У нас не було традиції мандрувати рідним краєм. Промисловість та господарство не в найкращому стані, тому й відвідування закладів, які до них належать, не може стати метою мандрівки. Чудові краєвиди не зацікавлюють, адже у кожного вони за вікном; а руїни,

[3] J.I. Kraszewski, *Wspomnienia Wołynia, Polesia i Litwy*, t. 1-2, Wilno 1840.

[4] E. Felińska, *Pamiętniki z życia*, Wilno 1858, seria I, II.

[5] Варто зауважити, що Пшездецький пояснює слово «турист», а саме: „Tourist" в англійців, а звідти й у французів „Touriste" означає людину, яка подорожує лише задля пізнання краси природи та мистецтва. Це дозволяє говорити про те, що термінологічний апарат, як і сама традиція подорожування задля насолоди зароджувалася не лише на Правобережжі, але й в Західній Європі.

які з такою ретельністю всі відвідують за кордоном, які вивчені й описані до цеглинки, у нас не привертають жодної уваги[6].

Однак автор, проявляючи активну позицію, властиву романтикам, наголошує на невідворотності змін, які надходять, на тому, що повинні пізнавати усе, „що в наших силах, бажати більше, ніж можемо, і тоді перед нами відкриється новий світ, світ промисловості та торгівлі, досвіду та винаходів; <…> тому роззирнімося, а перерахувавши усе, що маємо, постараймося отримати все те, чого нам бракуватиме"[7], а від так потрібно пізнавати не лише далекі світи, але й власний край, розвиваючи й збагачуючи його.

Мандруючи рідною землею, мемуаристи найчастіше зверталися до образів рік, які ставали своєрідними маркерам для орієнтування в просторі. У теоретичній праці *Гавенди про літературу та мистецтво*[8] Крашевський, який також захоплювався малюванням, розмірковуючи про техніку створення пейзажів, подає перелік акватичний образів Правобережжя, а також звертає увагу на те, що „у нас немає великих водних просторів, але наш ставок, озеро, калюжа, річечка, струмок, джерельце, гнилий лісовий потічок дуже відрізняються один від одного, по-іншому течуть, виблискують, вбирають, стоять, дрімають або заростають, забарвлюються та коливаються"[9]. Це вимагає від художника не лише особливих умінь, але й таланту, тому митець додає, що не радив би малювати гранітні скелі, які зустрічаються на Волині над річками, тому, хто добре не познайомився на практиці з їхньою природою, наголошуючи на унікальності геології тих місць. Автор, по-новому відчуваючи простір, наголошує, що для насолоди справжньою мальовничістю краю необхідно відкинути усім відомі парки, палаци та будівлі без значення, а увагу зосередити на маленьких костелах, хатка, мазанках, господі селянина, сільському цвинтарі, корчмі в лісі, млині над ставком, адже саме це таїть у собі неповторну чарівність Правобережжя.

Невід'ємну ознаку рустикального пейзажу українсько-польського пограниччя становлять також елементи акватики: „український степ з могилами, хата стрільця в Біловезькій пущі, поліське село, волинська мазанка на горі, подільські ставки, береги Стиру, Горині, <…> і Дніпра! Кожна ріка різна, і всі прекрасні!"[10].

---

[6] A. Przezdziecki, *Podole, Wołyń, Ukraina. Obrazy miejsc i czasów*, t. 1, Wilno 1841, c. 1-2.

[7] Там же, с. 3-4.

[8] J.I. Kraszewski, *Gawędy o literaturze i sztuce*, Lwów 1866.

[9] Там же, с. 235.

[10] Там же, с. 249.

Однією із найпрекрасніших рік Правобережжя Крашевський називає Стир, яка „відділяє бори та піски тужливого Полісся й урожайні поля радісної Волині, а в центрі знаходиться Луцьк, велика руїна, слід катаклізму, бурі, яка пронеслася на його розтрощеними дахами"[11]. Саме ріка об'єднує настільки різні, часом діаметрально протилежні за своєю суттю простори. Полісся, мешканці якого потерпають від злиднів та занепаду як у культурному, так і в матеріальному плані, та Волинь, яка маркована вищим рівнем економічного та духовного розвитку, поєднуються у цілісному баченні Правобережжя. На таку особливість звернула увагу й Фелінська, вперше подорожуючи з Полісся на Волинь:

> Коли минули Стир, насправді опинилися на Волині. Всі риси Полісся зникли, і я могла зовсім не сумніватися, що знаходимося в краю зовсім іншої природи. Земля жирна, чорна, якої дорогою до цього часу я не бачила, – зайняла місце напівпіщаної, яка була на лівому березі Стиру. Впали в око просторі лани, засіяні пшеницею. Ґрунти нагромаджуються на узгір'ї, села часті, краєвид відкритий, землеробське начиння іншої форми, двори густі[12].

Подана пейзажна характеристика розкриває риси, притаманні селянському простору з певними ідилічними (буколістичними) елементами. Підсилюють загальне враження наявні елементи – земля, лан, ґрунт, землеробського начиння, двору. Використання у створенні панорами образів типу „жирна земля", „краєвид відкритий" забезпечують відтворення природного та сприятливого для людини з точки зору романтичного світосприйняття середовища.

У творах Крашевського, які різняться за часом написання та жанром, доволі часто з'являються ті самі образи з подібним звучанням, що може свідчити про багатогранність та невловимість сутності об'єкту дослідження (ріки, міста, містечка, села etc.) в конкретній точці зображання, що потребує повернення в різні часові моменти, а також про еволюцію самого митця, який з згодом по-новому намагається осягнути вже знайомі просторові елементи та проаналізувати власні рефлексії крізь призму ретроспекції. Так, на приклад, до опису Луцька в розрізі водного топосу Крашевський звертається в значно раніше датованому травелозі. „У тому Луцьку все не по-людськи, довкола вода, а всередині біда"[13], – наводить

---

[11] Тен же, *Wybór pism. Wydanie jubileuszowe*, vol. IV: *Jasełka. Wyciąg z pamiętnika Ktosia*, t. I, Warszawa 1884, c. 97-98.

[12] E. Felińska, *Pamiętniki z życia…*, seria II, t. 1, c. 303.

[13] J.I. Kraszewski, *Wspomnienia Wołynia…*, t. 2, c. 7.

автор народну приказку українською мовою. Саме розливи рік і заплави, які утворювалися довкола й протягом доволі тривалого часу унеможливлювали звичний ритм життя містечка, стали домінантними в свідомості мешканців та решти волинян. Цікавим є також і виокремлення саме географічної та економічної складової.

У подальшому мемуарист аналізує не лише історично-географічні особливості Стиру, але й демонструє роль цієї важливої водної артерії для розвитку господарства регіону: „На Стирі <...> знаходиться багато поселень та слідів незліченних оборонних замчиськ, які віддавна будувалися в гирлі річок або ж на їхніх берегах. Стир є рікою сплавною, бере свій початок з гори недалеко від відомого в історії Волині Олеського замку, а впадає у Прип'ять на Поліссі. Розливи цієї ріки обіцяють добру косовицю та урожай овочів, а води полегшують торгівлю деревиною, що надзвичайно важливо для Полісся"[14].

Образ Стиру становить собою прекрасне тло для ускладнення та поглиблення рустикального простору Правобережжя.

> Замок, від якого сьогодні залишилися лише голі мури з орлами нагорі, високі вали та глибокі рови, був збудований згідно зі звичаєм біля самого Стиру на високому пагорбі, який видно на милю навкруги з кожного боку. Архітектура замкових руїн відповідає XVII століттю. Місцина, яка оточує цей простір, мала й нічим не виділяється, окрім її предивним розташуванням. Пагорби всіяні грушами, далі млин та могили, Стир, який протікає внизу крізь заплавні луги, чорні ліси, що видніються в далечі – все це утворює прекрасну панораму[15].

У цьому фрагменті Крашевський дотримується панорамного способу зображення простору з висоти пташиного польоту, що відповідало романтичному сприйняттю навколишньої дійсності. Проте краєвид вибудовується почергово за низхідною лінією. Читач має змогу відтворити в уяві пейзаж, який детально був накреслений митцем, поступово ніби „спускаючись" від найвищої точки – мури з орлами нагорі, схилами пагорбів, які поросли грушами, до млина на Стирі, могил та самої ріки. Подібний підхід до конструювання рустикального хронотопу дозволяє поєднати замкові руїни та меланхолійність ріки, що просторово знаходяться на певній відстані один від одного. Також зміщуються часові характеристики: від минулого, яке уособлюють собою руїни, залишки валів та

[14] Там же, t. 1, c. 18-19.

[15] Там же, c. 63.

ровів Чарторийського замку, до ріки, яка тяжіє до виміру позачасовості та вічності. У цьому контексті варто нагадати твердження польського дослідника Марка Бенчика про те, що „ріка стає символом індивідуальної та колективної пам'яті, стирає сліди, але залишає для втаємничених ознаки людського буття, зашифровані в »найдрібнішій крихті«; навчає приховувати особисті та національні рани і шрами; викликає також меланхолію, пов'язану із скороминучістю й тугою за нескінченністю"[16].

У мемуарах Фелінської Стир згадується побіжно в зовсім відмінному, ніж у спогадах Крашевського контексті. Під час Наполеонівських воєн саме ця ріка ставала межею, за яку просувалися, а потім відходили армії різних сторін:

> Відступ військ за Стир залишив нашу околицю незахищеною; заходили лише окремі відділи військ без спеціального дозволу, зазвичай, зловживали ситуацією, сіяли паніку серед спокійних мешканців, які не знали до кого звертатися за справедливістю. Стан став ще критичнішим, коли чужі війська[17] перейшли Буг та зайняли Володимир. У цей час наша земля, яка знаходилася між Стиром та Бугом, отримала статус нейтральної, на неї претендувало обидві сторони, а найвище право замінила сила[18].

Авторка акцентує увагу не стільки на військових діях, скільки на переживаннях місцевого населення, яке потерпало від армій обох сторін.

Вагоме місце в мемуаристиці Правобережної України доби романтизму займає образ ріки Горинь, яка привертала увагу авторів своєю величчю та мальовничістю. Крашевський вважав Горинь „однією із найславніших рік Полісся після Стиру <…>, береги якої не без причини славляться

---

[16] M. Bieńczyk, *Oczy Dürera. O melancholii romantycznej,* Warszawa 2002, c. 24-25.

[17] Мається на увазі армія Наполеона. За однією з версій, Фелінська, мемуари якої піддавалися строгій цензурі царською владою, не могла дозволити собі симпатизувати французьким військам, у союзі з якими поляки вбачали можливість відродження незалежності. За іншою – для волинян війна 1812 року не мала загальнонаціонального характеру, це була не їхня війна, тому в мемуаристиці українсько-польського пограниччя епохи романтизму військові дії подекуди представлені досить фрагментарно або взагалі відсутні. Див. розділ „Війна 1812 року" у В. Єршов, *Польська література Волині доби романтизму: генологія мемуаристичності*, Житомир 2008, с. 92. „для інших волинських письменників ця війна не була й не стала важливою подією. Непрямим підтвердженням апатичної поведінки є унікальне літературне явище: у волинській польськомовній мемуаристиці суцільно відсутні спогади, сюжети, оцінки, іншими словами – реміснценції, пов'язані з цією війною, з тим часом. Не згадували мемуаристи переживань чи подій року 1812, неначе їх не було. Це, говорячи сучасними словами, була не їх війна".

[18] E. Felińska, *Pamiętniki z życia…*, seria II, t. 1, c. 375.

своєю красою”[19]. Проте й у цьому випадку образ ріка стає лише фоном та відправною точкою для подальших авторських рефлексій. „Мандруючи берегом Горині, починаю зустрічати кургани або ж могили, сліди якоїсь війни й різанини, які зосередженні недалеко від поселення по кілька та кільканадцять. Місцеві легенди нічого суттєвого сказати про них не можуть, але про їхній вік свідчать величезні сосни, які виросли на схилах. Коло самих Цепцевичів є згромадження таких курганів, серед яких – вивернутий із землі хрест”[20].

„Хрест, вивернутий із землі” становить собою важливий для романтичної естетики символ спогадів, які стирає невпинний час. Ця домінанта посилюється тим, що навіть народна пам’ять мовчить. На Волині кургани є характерною особливістю рустикального простору. На приклад, довкола міста Овруча й донині можна зустріти насипи, зроблені древлянськими племенами, які датуються часами Київської Русі. Варто зауважити також, що автор використовує слово „mogiła” у значенні, притаманному українській народній поетичній творчості та мові в цілому, тобто „nasyp ziemny, pagórek, wzgórze”, що свідчить про високий рівень обізнаності Крашевського не лише з історичними, культурними, але й мовними особливостями цього краю. Проте у правобережця могили асоціюються з пагорбами, які знаходяться лише на півдні України в степу, а на Волині для цих рельєфу більш характерна назва „курган”, „узгір’я” та ін.

У системі мемуарної літератури українсько-польського пограниччя середини XIX ст. різноманітні жанрові модифікацій виникали у наслідок трансформацій сталої генологічної системи Просвітництва під впливом нових віянь як романтизму, так і позитивізму. Також був характерний процес генологічної «міграції» жанрів на міжвидовому рівні, що сприяло активним родово-видовим контамінаціям жанрів, появі «старих» жанрів в «нових» генологічних парадигмах. У межах одного тексту імплементовані та органічно функціонують суголосні мемуаризовані жанри, серед яких щоденник, травелог, лист, а також публіцистичні, етнографічні та географічні замітки, рецензії тощо. Акватичні образи стають поштовхом до введення в текст позасюжетних елементів, які виводять його на вищий рівень сприйняття.

> Подорожуючи далі берегами Горині, яка часто вигулькує і знову ховається в глибоких балках, дістаємося до урочища під назвою Скочище. Пречудове місце для малювання, для роздумів. Горинь, затиснена між берегами,

[19] J.I. Kraszewski, *Wspomnienia Wołynia…*, c. 18.

[20] Там же, c. 20-21.

> тече внизу, а над нею нависають переплетені дерева: сосни, дуби, берези та густа ліщина; навкруги, оточене водою, утворює зелений острів, вкритий старими дубами, а якщо ще й худоба пасеться, то справжня пастораль! З цією місциною пов'язана також легенда, яку лише мешканці Волині здатні створити, щоб розповідати довгими зимовими вечорами[21].

Крашевський не просто подає опис мальовничих берегів Горині, але й намагається пояснити назву урочища, основою якої є прекрасна місцева легенда. З метою підвищення динаміки сюжетного зображення та рівня довіри до мемуарного тексту автор вдається до прийому переповідання начебто тільки-но почутої бувальщини від місцевого козака, який його супроводжує. У легенді присутній мотив нерозділеного кохання дівчини та двох юнаків, з яких вона так і не змогла обрати судженого, і змагання за її прихильність, і мотив фатуму – нехай доля розсудить, – і трагічний фінал (хлопці, виборюючи серце дівчини, зістрибнули з кручі та загинули, а вона не змогла собі вибачити, що занапастила дві душі, теж зіскочила й втопилася у бурхливих водах Горині, тому й урочище називається „Скочище"). Митець надає легенді відчутного романтичного забарвлення у дусі ранньонімецьких балад.

На пейзаж Горині, як одного із елементів рустикального простору села Цепцевичі, через яке проходила найкоротша дорога Поліссям з Волині до Литви, звертає увагу й Фелінська, зазначаючи:

> Широко була розлита в цілому багатстві своїх вод, яких не змігши вмісти в одному річищі, розділила на два рукави; один із тих рукавів, плинучи широкими луками, став шляхом, яким тяглися незліченні смуги дерева, відправленого в чужі краї; другий, ніби притягнений симпатією до мешканців, своєю дорогою оминув село, охоче жертвував свої води для його потреб, але разом з тим підлизував берег, на якому воно знаходилося. Але скоро села не стало, обидва рукава, ніби пробачивши собі хвилинну невірність, знову зблизилися, поєдналися в одне, і знову разом розпочали подальшу мандрівку[22].

Цей простір був давно знайомий мемуаристці й нагадував їй про подорож із Литви до Осови. Улюбленим місцем письменниці був мальовничий краєвид, центральним елементом якого було незвичне розділення русла Горині на два річища. Ідилічне поєднання акватичного та селянського

[21] Там же, с. 22.

[22] E. Felińska, *Pamiętniki z życia…*, seria II, t. 2, c. 209.

образів породжувало в авторському світовідчутті позитивну настроєність, що дає змогу пояснити створення цього пейзажу в мемуарному тексті. З цього приводу Крашевський зауважував, що „Вода може надати життя і рух пейзажу, якщо буде в ньому добре вжита <...>. Немає доброго й цілісного пейзажу без води, але це предмет і завдання одне з найважчих”[23]. Кольбушевська уточнювала що, „це ствердження стосується певних правил у потрактуванні простору в живописі, але у широкому значені його можна застосувати і до романтичної літератури”[24].

Прип'ять, як одна з найбільших рік Правобережжя, теж потрапляє в коло уваги мемуаристів українсько-польського пограниччя епохи романтизму. Крашевський робить акцент на повенях, які суттєво впливають на унікальність регіону: „Прип'ять, розливаючись широко, як і Вісла, впадає до Дніпра. Весняні та осінні розливи надовго ускладнюють комунікацію, роблячи цей закуток ще дикішим, ніж сусідні”.

Романтичне світовідчуття Фелінської міфологізує водну стихію, персоніфікує її: „Це (Прип'ять – В.Б.) справжня ріка-магнатка, яка не вміє порахувати свої скарби, вона приносить в жертву Дніпру своє ім'я та багатство для того, щоб від тієї пори жити життям спільним, і, швидше за все, життям та ім'ям того, з ким одружилася”[25]. За визначенням Кольбушевської, „подібні простори, де одна річка впадає в іншу, характерні для описів литовських пейзажів”[26]. Відтворений об'єкт краєвиду має два рівні прочитання. Його характерною рисою є сприйняття акватичного мотиву крізь призму соціального підтексту. Ця пейзажна замальовка послуговує засобом для вираження авторсько-суб'єктивного бачення ідеальної поведінкової моделі заміжньої жінки в суспільстві XIX ст., провідними рисами якої була повна відмова від власного способу життя на користь родини.

На думку Фелінської, яка була мешканкою західного Правобережжя, наявність у східному річок із скелями підсилює неповторність рустикального акватичного пейзажу: „З Корця я поїхала до Звягеля, перейменованого на Новоград-Волинський. Це була власність Уварова. Скелясті береги Случі, через яку треба було переправлятись лише на поромі, вразили мене своєю суворою красою. До цього часу я ніколи не бачила такого скелястого пейзажу, тому вони впливали на мене дещо в новий спосіб.

---

[23] J.I. Kraszewski, *Gawędy o literaturze…*, c. 237.

[24] E. Kolbuszewska, *Romantyczne przeżywanie przyrody. Znaczenia wartości. Style zachowań*, Wrocław 2007, c. 189.

[25] E. Felińska, *Pamiętniki z życia…*, seria II, t. 2, c. 183.

[26] E. Kolbuszewska, *Romantyczne przeżywanie przyrody…*, c. 189.

Після переправи через Случ я ніби в'їхала до іншого краю"[27]. Так само захоплюється мемуаристка тетерівським скелястим пейзажем: „Рухливий Тетерів, що тече між валунами, вирізняється дикою красою протилежного берега, що наїжачився скелями, вкритими зеленню"[28]. В іншому фрагменті авторка *Мемуарів з життя* додає: „Тіней дерев не бракувало місту, на це Житомир не був убогим. До того ж високі й фантастичні скелі, височіючи над Тетеревом, створювали захоплюючий краєвид. Умостившись на їх вершинах під тінистими деревами, дивилась у глибини лежачого під ногами Тетерева, що лизав своїми хвилями гранітне каміння, відірваний століттями від рідних берегів скелями, а звідси приречений на війну зі стихією, яка постійно змінюється"[29].

Крашевський теж звертає увагу на особливості геологічної будови краю: „Берег, на якому я стою, перший раз в житті показав мені скелі. О! Як же я зрадів! Скелі! Скелі! Цей поетичний вислів, який можна зустріти в кожній елегії, трагедії, ліричному романсі, скелі, які так добре римуються зі словами, про які стільки пишуть ті, хто не відає, що робить, лише для рими або для звучання. Сірі скелі, які стирчать із землі, як кістки із роздертого тіла"[30].

Скелі, як унікальний елемент волинського надслучанського та надтетерівського простору, народна свідомість виокремила й зафіксувала в історичній пам'яті. Околиці Житомира до сьогодні славляться скелею Крашевського (на річці Гнилоп'ять), а також скелями Фелінського та Чацького (на Тетереві), які вже давно втратили номінативне наповнення та обросли численними легендами на бувальщинами.

У мемуарах епохи романтизму Буг, Горинь, Дніпро, Прип'ять, Тетерів поступово перейшли з рівня художнього образу в площину вагомих акватичних символів, при чому до географічно-адміністративних характеристик додалися також і культурно-світоглядні. Простір Правобережжя виокремлювався саме в межах координат від Дніпра на Сході, Бугу на Заході. Дніпро, а не адміністративні межі губернії, стає справжнім кордоном поміж російською і правобережною культурами. Західні межі території Правобережної України окреслює Буг, який у добу романтизму набрав такої ж символічної семантики, як і Дніпро, ставши своєрідним кордоном між Правобережжям та Великопольщею не тільки географічного простору, але й культурного, ментального, світоглядного, який після

---

[27] E. Felińska, *Pamiętniki z życia…*, seria II, t. 2, c. 378.

[28] Там же, с. 385.

[29] Там же, с. 387.

[30] J.I. Kraszewski, *Wspomnienia Wołynia…*, c. 98.

розділів країни стає незрозумілим та чужим для мешканців Королівства Польського[31]. Мемуарна література неодноразово вказує на те, що поляків Правобережжя за Бугом не приймали за своїх. М. Чайковський у повісті *Овручанин* намагався передати свої відчуття, зауважуючи, що „у Варшаві нас вважають дикунами, а не поляками <…>. Для модного столичного світу Польща не виходить за межі Праги, Повонзок і Мокотова. У цьому, можливо, найбільша трагедія Польщі, що поляки поляків не знають і навіть знати не хочуть"[32]. У свою чергу Міхал Грабовський стверджував, що: „Жоден українець, жоден волинянин, жоден подолянин не говорить, що він не є поляком, хоча нас за таких у місті над Вислою не вважають"[33].

Ріки становлять собою вагомий масив акватичних мотивів мемуарної літератури українсько-польського помежів'я, проте не єдиний. Думку Єви Овчаж, висловлену в контексті творчості Крашевського, можемо застосувати й до мемуарів інших митців цього періоду.

> У часопросторі творів Крашевського, написаних у волинський період, домінують образи рік (Горині, Стиру, Прип'яті, Случі, Тетерева), але також автор звертає увагу на баговиння, трясовину, непрохідні мочарі, болота, заплави. Це особливі місця на стику культур та цивілізації, старого й нового, вітальності й тривання; вони також по-особливому окреслюють місце людини в просторі буття; формують буйну людську натуру, індивідуалізм, виростання „над загалом" якої має інше походження, ніж індивідуалізм романтичний, який підриває колишні й теперішні основи буття[34].

Проте в контексті *Спогадів з Волині, Полісся та Литви* не можемо погодитися із твердженням, що подорож мемуариста нагадує мандрівку Данте колами пекла. Спектр емоцій коливається від тихого замилування природою до ностальгії та смутку, але риси інфернальності, як, на приклад, в його селянських повістях, не простежуються. На окрему увагу заслуговує замальовка подорожі заплавами, яка переросла в нічний пейзаж у кращих традиціях чорного романтизму.

> Я вже бачив цей закуток у всіх чотирьох порах року, але завжди дике, самотнє і тихе заріччя мені здавалося однаково поетичним. Без сумніву,

---

[31] В. Єршов, *Польська мемуаристична література…*, с. 199.

[32] *Pisma Michała Czajkowskiego. Owruczanin, powieść historyczna z roku 1812*, t. 4, Lipsk 1863, c. 115-116.

[33] M. Grabowski, *Listy literackie*, wydał A. Bar, Kraków 1934, c. 147.

[34] E. Owczarz, *„Drogi, które idą..." O rzekach Kraszewskiego (wstępne rozpoznanie)*, „Prace Filologiczne. Literaturoznawstwo" 2015, no 5(8), c. 238.

колись тут буде добре розвиватися торгівля, яка вижене звідси поезію, але люди й так без неї комфортно себе почувають!.. І зараз навіть хто ж її тут шукає, хто її бачить у цих лозах, кузі[35], у воді, розлляній по незмірним болатах, засіяних стожками, хто ж її відгадає у жалобному співі ґедзів та інших комах? У стовпах комарів над болотами; хто її відчує, коли весняної ночі вночі пливе залляними довкола болотам, які нагадують море? О! Для мене нічна мандрівка тією розляною спокійною водою, засіяною човнами з тими, хто поспішає на базар, водою, яка віддзеркалює повний місяць, як маяк цього кількатижневого моря, це тихе плавання по настільки новому для мене краю мала несказаннну привабливість. А коли вночі ще підпливали до берега під старим замчиськом, від якого залишилися лише вали й так віяло історією, побачив єзуїтського велетня з трьома баштами і ста пернатими димарями, а здаля стяготримач із прапорцями, настільки зрадів, як мандрівник, який досяг довгоочікуваних руїн Акрополя[36].

Для письменника поетичність дикого простору боліт та заплав, яка чудом уціліла від навали цивілізація, становить найбільшу цінність. У цьому контексті непрохідні мочарі – це не перешкода для пересування, а явище, яке зберігає унікальність краю від чужинців та небезпечних цивілізаційних упливів.

Найбільшу увагу авторів привертали ріки, які ставали своєрідними орієнтирами в географічно-адміністративному вимірі. На основі мемуарних текстів вибудовується своєрідний канон рік, у якому панівну роль на рівні художніх образів відіграють Стир, Горинь, Случ, Прип'ять, Тетерів та інші, а Дніпро й Буг стали певними межами, які відокремили Правобережжя на Сході від чужого російського культурного простору та Заході – від Королівства Польського, мешканці якого відмовлялися сприймати волинян за своїх у плані світогляду. Дослідження дозволяє говорити також і про те, що для мемуаристів уведення мотиву ріки сприяло розгортанню подальших ліній, які різнилися змістовим наповненням. Для Крашевського опис ріки ставав вихідною точкою для занурення в історично-філософські роздуми, що сприяло появі в текстах розвідок із минулого регіону та народних легенд і бувальщин, а Фелінська будувала на цьому елементі просторові пейзажні замальовки. При зображені Случі та Тетерева мемуаристи зосереджувалися на особливостях геологічної будови,

[35] Куга – (пол. oczeret) рід переважно багаторічних зіллястих рослин з родини осокових, утворює великі зарості у прибережних частинах тихоплинних і стоячих водойм, на солончакових луках і болотах, часто занурена у воду, інколи на глибину до 1 м., uk.wikipedia.org/wiki/Куга (23.05.2022).

[36] J.I. Kraszewski, *Wspomnienia Wołynia…*, c. 136-137.

які були характерні лише для цього регіону, а саме – на гранітних скелях. Ця прикметна риса правобережного ландшафту була наділена особливою увагою. Житомирщина до сьогодні відома скелею Чацького й Фелінського (на Тетереві), а також Крашевського (на Гнилоп'яті).

На противагу рік, які допомагають мандрівникам здійснювати подорож, весняні та осінні розливи, заплави, болота ускладнюють пересування, проте відіграють важливу роль у формуванні унікального образу краю.

Акватичний простір, в який виокремилися провідні водні образи, мотиви та символи, у мемуарах українсько-польського пограниччя не є самостійним чи виокремленим у сюжет, подію або об'єкт опису. Це тло, яке виплаває з пам'яті митця як місце, де розгорталася певна подія, яке відображається більш фрагментарно, ніж послідовно й предметно. „Акватичні мотиви, які за своєю суттю є динамічними, у правобережній мемуаристиці насправді виглядають як нерухомі. У цьому можна розгледіти ідею непорушності світу, вічного, умиротвореного простору, що образно репрезентує решткі монументальної свідомості в романтичному мемуарному тексті"[37].

Bibliografia

Bieńczyk M., *Oczy Dürera. O melancholii romantycznej*, Warszawa 2002.

Felińska E., *Pamiętniki z życia*, Wilno 1858, seria I, II.

Grabowski M., *Listy literackie*, wydał A. Bar, Kraków 1934.

Kolbuszewska E., *Romantyczne przeżywanie przyrody. Znaczenia wartości. Style zachowań*, Wrocław 2007.

Kraszewski J.I., *Gawędy o literaturze i sztuce*, Lwów 1866.

Kraszewski J.I., *Wspomnienia Wołynia, Polesia i Litwy*, t. 1-2, Wilno 1840.

Kraszewski J.I., *Wybór pism. Wydanie jubileuszowe*, vol. IV: *Jasełka. Wyciąg z pamiętnika Ktosia*, t. I, Warszawa 1884.

Owczarz E., *„Drogi, które idą..." O rzekach Kraszewskiego (wstępne rozpoznanie)*, „Prace Filologiczne. Literaturoznawstwo" 2015, no 5(8).

Pisma Michała Czajkowskiego. Owruczanin, powieść historyczna z roku 1812, t. 4, Lipsk 1863.

Przezdziecki A., *Podole, Wołyń, Ukraina. Obrazy miejsc i czasów*, t. 1, Wilno 1841.

uk.wikipedia.org/wiki/Куга (23.05.2022).

Єршов В., *Польська література Волині доби романтизму: генологія мемуаристичності*, Житомир 2008.

[37] В. Єршов, *Польська мемуаристична література…*, с. 199.

Єршов В., *Польська мемуаристична література Правобережної України доби романтизму*, Житомир 2010.

Могілей І., *Поетика універсального світу символів роману Германа Мелвілла «Мобі Дік, або Білий кит»: сюжетний хронотоп морського простору*, „Літературознавство. Фольклористика. Культурологія" 2012, Вип. 11-12.

Aquatic Motives in the Memoirs of the Ukrainian-Polish Borderland of the Romantic Period

Summary

The realization of aquatic motives and images on the examples of memoirs, reminiscence and travelogues of artists of the Ukrainian-Polish border of the Romantic period are analyzed in the article. It is established that the greatest attention of the authors was attracted by the rivers, which became a kind of landmarks in the geographical and administrative dimension. On the basis of memoirs a kind of canon is built, in which the dominant role at the level of artistic images is played by the Styr, the Goryn, the Sluch, the Pripyat, the Teteriv and others, and the Dnieper and the Bug became certain boundaries that separated the Right Bank in the East from foreign Russian cultural space and in the West – from the Kingdom of Poland, whose inhabitants refused to accept for one's own Volynians in terms of the world view. The study also suggests that for memoirists the introduction of the river's motive promoted the development of further lines that differed in content. For Krashevsky the description of the river became a starting point for immersion in historical and philosophical reflections, which contributed to the appearance in the texts of explorations from the past of the region, folk legends and true stories, and Felinska built on this element spatial landscape sketches. Representing the Sluch and the Teteriv, the memoirists focused on the peculiarities of geological structure, which were distinctive only for this region, precisely – on the granite rocks. This notable feature was pointed out and recorded in historical memory by the national consciousness. The outskirts of Zhytomyr are still famous for the Krashevsky Rock (on the Gnylopyat River), as well as the Felinsky and Chatsky Rocks (on the Teteriv River). In contrast to the rivers, that help travelers to continue their journeys, spring and autumn floods, floodplains, swamps make it difficult to move, but play an important role in shaping the unique image of the region.

The aquatic world in the memoirs of the Ukrainian-Polish border is not independent or set off in a plot, event or object of description. It is a background that results from the artist's memory as the place where a certain event played out, which is reflected more fragmentarily than consistently and objectively. Aquatic motives and water space in general, which is inherently dynamic, in right-bank memoirs actually looks like still. The

idea of the inviolability of the world, eternal, peaceful, stable space, which figuratively represents the remains of monumental consciousness in the romantic text, can be considered in this.